

Шановна Ірино Марківно

Як важко не схибити щодо інтонації, коли хочеться одночасно говорити голосно і стиха, коли публічне і надто особисте водночас вимагають свого — висловити безмежну пошану і гіркоту втрати. Пізно ввечері 28 травня 2008 року, практично точнісінько через 50 років після створення Радянської соціологічної асоціації, не стало Ірини Марківни Попової — одного із дуже небагатьох, справді лічених учених, хто виконав для нашої дисципліни і для всіх нас роботу, якої вже не повторити. Зараз ми нібито знаємо, що наука — це люди, які займаються нею серйозно, чесно, з натхненням. Це практика, яка стоншується нині, яка іменувалася раніше служінням. Такою й була Ірина Марківна, такою й була її соціологія. Наздоганяє сумне усвідомлення, що нам уже в усій повноті не відчуті, не уявити, як було їм, першим, хто створював науку на наших соціологічно незайманих теренах півстоліття тому. Мабуть, особливий привілей перших — не мати вчителів, натомість самим ставати вчителями для тих, хто йде за нами. Цей статус не передається і не успадковується, він продукується в одиничних примірниках і відходить у позачасся разом із його носіями.

Але залишаються їхні книжки та статті, інтерв'ю, спогади про особисті зустрічі та розмови. У цьому — підстави нашої пам'яті про ту Ірину Марківну, яку ми знали, бачили, чули, подеколи опиняючись поруч, а інші дізнавалися із плодів її трудів, передусім із книжок. Найменшою мірою вона наполягала на перейнятливості й тим паче не очікувала наслідування, але те, що було в її натурі, що було їй притаманним, сприймалося як гідний приклад, що вперто приваблює своєю ненав'язливою силою.

Соціологові доводиться мати справу з непопулярними речами й обставинами — для Ірини Марківни це дещо природне. Обрати після закінчення філософського факультету цариною професійної діяльності науку про суспільство — вельми далеке від визнання, радше ризиковане навіть за уявленнями часів відлиги інтелектуальне заняття — аж ніяк не данина моді, але безпомилковість смаку. Зрозуміло, свою роль відіграло і коло спілкування. Г.Андреева, А.Здравомислов, М.Мамардашвілі, Р.Медведев, Е.Соловйов, В.Ядов, а в українському середовищі О.Якуба, В.Чорноволенко, В.Оссовський — лише дехто з тих, кого Ірина Марківна згадувала із симпатією і вдячністю. Втім, вибір однодумців рідко буває випадковим, тут теж усе відбувається переважно за певним правилом, що зобов'язує відгукуватися далеко не на всі ритми і заклики часу. Такий різновид спільноти вона вважала, як можна припустити, найадекватнішою і найціннішою структурою, що формує соціологічну уяву і горизонти науки.

Вона ніколи не зраджувала і принцип вдумливо спілкуватися з текстами класиків і сучасників, живо, з цікавістю, неодмінно критично, перечитуючи вже прочитане й ознайомлюючись із перекладними і вітчизняними новинками. Здатність бути в курсі останніх досягнень завжди вражала: ми тільки-но неквапливо замислюємося про можливість на них відгукнутися, а Ірина Марківна у своїх текстах і доповідях уже аргументовано сперечається або погоджується із нещодавно відкритими для нас французами або німця-

ми. Звісно, іншого способу стати соціологом тоді не було. Проте його немає й зараз, коли джерела майже без обмежень доступні, а навички спілкування з ними, як і раніше, не поширюються.

Утім, головним чином не про автентичність прочитання варто нам піклуватися. Автентичності взагалі не буває — Ірина Марківна припускала і визнавала множинність, варіативність інтерпретацій соціологічних текстів. У середині 1990-х років, наприклад, вона намагається прояснити для себе соціологічний ресурс Марксової спадщини, яку почали відкидати, роблячи це як щось samozрозуміле, без особливих зусиль щодо пошуку доказів. Отже, саме на часі наново перечитати й осмислити з позицій сьогодення написане ним. Перевитлумачення ж власних праць увійшло для неї до розряду робочих звичок: остання велика книжка “Діагноз часу” — подія зовсім недавня, але була ще й книжка “Свідомість і трудова діяльність” у середині 1980-х, де переглядалися й наново оцінювалися результати емпіричних обстежень трудових ситуацій і взаємин у промисловості — тих самих даних, що становили підґрунтя її докторської дисертації 1976 року — першої докторської із соціології (доктор філософських наук за спеціальністю “прикладна соціологія”) в Україні та другої, за її власним визнанням, у СРСР. У соціолога (як можна розуміти таку звичку) немає “ідеальної позиції”, яка б гарантувала йому правильність і суспільствознавчо-гуманітарну безпомилковість. Лукавство, свідоме чи мимовільне, часто буває наслідком самозадоволення, обминути пастку якого соціолог здатен лише завдяки повторній перевірці власних висновків. Але важко навіть уявити, наскільки вкорієним у предметі слід бути, як неперервно в ньому треба перебувати, зберігаючи захопленість і прагнення глибшого розуміння! Це властивість, доступна небагатьом, але дуже характерна для Ірини Марківни. Адже предмет, про який ідеться, — це люди, з їхніми емоціями, надіями, упередженнями, стереотипами, цінностями, і незбіги між їхньою вербальною і реальною поведінкою треба не викривати, а пояснювати, сприймаючи як даність.

Для неї, oprіч того, соціологія була ще й способом діяння у світі. Світ неодмінно поступиться нашим зусиллям, що перетворюють суспільство в кращому із можливих напрямів, — не можна лишень їх послаблювати. Тут упізнаванню проглядає абсолютно невикорінюваний і незламний дух просвітництва, переконаність в емансипаційній і творчій місії знання про устрій та особливості життя соціуму загалом і його окремих складових. І нині, як і за радянських часів, важливо дати тим, хто керує, надійну інформацію для прийняття відповідальних і потрібних рішень, незважаючи на будь-яку протидію. Тут же увиразнюється значущість доброзичливої та невпинної турботи про плекання майбутніх носіїв соціологічної компетентності — студентів, аспірантів, претендентів на вчені звання. В період становлення соціології рецензування було вельми специфічним різновидом наукової роботи. Підтримати намагання бути соціологом за умов глибокого дефіциту навчальної літератури та зразків, вартих наслідування, побачити в першій науковій праці те, що самому авторові ще не розгледіти, окреслити перспективу, — це ми також запозичували в Ірини Марківни. Тим паче, що виявилися включеними в досвід її роботи. У нас обох вона була опонентом і кандидатських, і докторських дисертацій, і ми добре пам'ятаємо, як багато важили

для нас її заохочення і нарікання, як непохитно впевнені ми були в тому, що її вердикт буде-таки справедливий.

Їй чужі були чи то дисциплінарні, чи то державні кордони, вона сторонилася людей, які словом і ділом щоразу встановлювали межу, тобто роз'єднували, вона дискутувала з ними з усією пристрасною залученою в суспільне життя людини, що творить суто солідарності й нічого іншого. Потрапивши одного разу, радше волею випадку, на второвані стежки соціології, ми зрозуміли, що ця наука чогось варта, коли їй віддають свої сили та помисли такі люди, як Ірина Марківна. Тендітна вродлива жінка, чудовий учений, який не втратив своєї віри, не вичерпав свого творчого запасу. Двадцять століття відпускає своїх кумирів. Зрадницьким поспіхом іде від нас епоха. Але, дорога Ірино Марківно, ефект Вашої присутності буде тривалим і сильним.

*НАТАЛІЯ КОСТЕНКО,
доктор соціологічних наук,
завідувачка відділу соціології культури і масових комунікацій
Інституту соціології НАН України*

*СЕРГІЙ МАКЕЄВ,
доктор соціологічних наук,
завідувач відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України*

Запізніла читацька вдячність...

Пішла з життя Ірина Марківна Попова. Смерть творчої людини завжди передчасна, позаяк іде від нас цілий світ думок, яким не судилося бути викладеними у текстах, лекціях, доповідях і виступах, у бесідах із колегами й учнями. Коли йдуть у небуття такі люди, залишається порожнеча у житті та в науковому полі, місце, якого нікому не дано заповнити. І приходиться розуміння того, що за життя таких людей ти недостатньо поцінував, часто сприймаючи плоди їхніх зусиль як належне.

Тим паче, що існують тексти, які стали звичними для сприйняття, оскільки не один рік поспіль за ними навчаються студенти, тексти, які ти рекомендуєш для прочитання, не замислюючись, адже це те, що майбутнім фахівцям-соціологам знати просто необхідно. До таких текстів належить підручник Ірини Марківни Попової “Соціологія. Пропедевтичний курс”, що став за 12 років своєрідним українським науковим бестселером. Його особливістю є простота викладу матеріалу, чіткість формулювання базових наукових понять і особливий авторський стиль.

Такого роду тексти — підручники із вступу у спеціальність — є особливим і вкрай складним для написання жанром наукової літератури. Лише справжній професіонал, якому притаманні щедрість і дар просвітителя, може написати підручник, що матиме такий тривалий читацький попит. Такий підручник залишила нам Ірина Марківна Попова.